

Hur tänker man behandling?

Fil.dr Claes Levin
Socialhögskolan, Lunds universitet

Inledning

Den något udda titeln till mitt föredrag kommer från namnet på ett forskningsprojekt som jag arbetar med för tillfället och som handlar om behandlingsarbete inom socialtjänsten – eller snarare inom den sociala barnvården. Mitt forskningsområde är människobehandlande organisationer och främst har jag studerat det som i dag kallas ”särskilda ungdomshem” eller §12-hem och samhällets åtgärder mot ungdomskriminalitet. Men behandlingsbegreppet har varit i fokus för de flesta av mina forskningsprojekt – på ett eller annat sätt (Levin 1996, Levin 1998 a och b).

I dag talar vi mer än någonsin om metoder i socialt arbete, evidensbaserad kunskap, effektmätningar och metastudier m.m. Många av socialtjänstens insatser har svårt att visa på goda behandlingsresultat. Detta gäller i högsta grad en av de kraftigast ingripande åtgärderna, de särskilda ungdomshemmen. Riksdagens revisorer har nyligen lagt ett förslag till riksdagen där man kräver att Statens institutionsstyrelse (SiS) och de särskilda ungdomshemmen skall använda sig av behandlingsmetoder som bygger på vetenskaplig kunskap.¹ Trots det skall jag envisa med att tala

om något mer fundamentalt, nämligen vår brist på kunskap om de mekanismer som *upprätthåller* nuvarande organisering av den sociala barnvården och kanske *förhindrar* tillämpning av effektiva behandlingsmetoder och evidensbaserad kunskap. För *om* syftet med våra ungdomsanstalter vore rehabilitering av narkotikamissbrukare och ungdomskriminella, stöd till utbildning och konkurrenskraft på arbetsmarknaden och förbättrade familjerelationer, skulle arbetsformerna antagligen se helt annorlunda ut; personalens utbildning skulle vara annorlunda, institutionerna skulle ligga på andra platser än de gör och kanske vara organiserade på andra sätt än de är i dag. Så visst skall vi bekymra oss om dåliga behandlingsresultat, men lösningen på det problemet är långt ifrån enbart bättre behandlingsmetoder inom anstalterna. Vår första prioritering måste vara en teoretisk förståelse av orsakerna till sakernas tillstånd: *varför* finns ingen hjälpan behandling efter över 150 års erfarenhet? *Varför* måste särskilda projektmedel tillsättas för att institutionerna skall arbeta med familjearbete? *Varför* blir de unga inte rehabiliterade? *Varför* finns det en alltmer omfattande och dyr institutionsvård i slutna former om den inte ger några resultat? För det är väl inte *enbart* samhällsskydd som är syftet?

¹ Förslag till riksdagen 2002/03:RR9. *Med tvång och god vilja – vad gör Statens institutionsstyrelse.*

Anstaltsteorin – teman och praktiker

År 1978 analyserade jag, tillsammans med en kollega, en grupp utagerande ungdomar som ställde till svårigheter för socialvårdens institutioner i Malmö (Levin & Nilsson 1979). Vi var psykodynamiskt intresserade och sökte svaret på varför ungdomarna blivit så utagerande i deras livshistoria, och vi sökte svaren via socialvårdens akter – något som tål att hålla ett särskilt anförande om. Det vi fann var visserligen synnerligen omilda livsöden, men främst en helt annan sak – en ytterst särpräglad behandlingsorganisation som slussade runt ungdomarna i stor omfattning och på ett sådant sätt att det kontinuerligt tycktes förvärra deras problem. De tolv ungdomar vi undersökte, och som presenterades för oss som de svåraste ungdomarna inom socialvården, hade innan 16 års ålder omplacerats inte mindre än 121 gånger. Myndighetsmisshandel kallade vi det då. Sättet att organisera och utföra det sociala arbetet tycktes i sig både förhindra socialarbetarnas förståelse av ungdomarnas problem och förvärra deras livssituation. I efterhand har jag förstått att det var den tidpunkt då jag lämnade min psykologiska inriktning och började tänka i riktning mot organisationssociologi och forskning i socialt arbete.

Den trevande teori vi då framförde var att det handlade om uteslutnings- eller utstötningssprocesser som startade i familjen, av ett eller annat skäl, och som fortplantades i vårdapparaten på ett närmast automatiskt sätt. Orsakerna antog vi vara dels teoretisk oförståelse inför vad de unga uttryckte genom sitt utagerande beteende, dels faktorer som hade med vårdapparaten i sig att göra: stor tillgång till institutionsplatser, täta byten på socialsekreterartjänsterna, ovilja att söka kunskap om tidigare vårderfarenheter på institutionerna ("Här börjar vi alltid från scratch") och upprepade utstötningssprocesser i fosterhem och på institutioner som motiverades med att den unge förstörde för de andra ungdomarna. Har ni hört det förut?

Kring institutioner och anstalter cirkulerar ett antal associerade teman som utgör kärnan i sättet att tänka och handla inom barnavårdsfältet. I mitt föregående exempel hittar vi t.ex. en av barnavårdens grundläggande mekanismer: vi kan kalla den

differentierings- eller avskiljningspraktiken. Sådana differentieringsmotiv kan vi spåra så långt det finns skrivna källor inom institutionsvården. När tror ni detta skrevs?

Först borde man för de *yngre* ha en särskild avdelning, så att man inte behövde frukta de äldre mera fördärvade kvinnornas skadliga inverkan på de mindre djupt fallna eller böjliga... en annan avdelning borde vara för dessa *äldre* kvinnor, hvilkas förbättring, tyvärr, är den svåraste. De äro oftast grälige och supiga, vana vid lättja och Stockholms alla möjliga utsväfningar, med förstörd hälsa och i ovanligt hög grad stegrande njutningsbegär...nödvändigheten att skilja sådana kvinnor från de andra har blivit alltmera tydligt ... (...). En tredje afdelning vore det *egentliga Magdalena-hemmet*, der de *ångerfulla* och *botfärdiga* kvinnor förbereddes, hvilka man hoppades kunna snarare och med mera framgång utlämna i tjenster och som genast artade sig till det bättre (Femte årsberättelsen öfver Magdalena-hemmet i Stockholm, 1860).²

Den här principen hittar vi också i verksamhet t.ex. när folkskolan introducerades i Sverige kring 1840. Då möttes den med misstro av många och de besuttna såg den främst som en ren fattigvårdsinrättning. Under flera decennier kämpade den för att bli en erkänd social institution. Kring 1880-talet krävde skolan att de skulle kunna *avskilja* vanartiga och sedligt försummade barn, som i stället skulle uppfostras i särskilda anstalter. Skolinternat, avsöndringsskolor och skolkarhem inrättades därför för detta syfte. Malmö internat är *ett* sådant exempel. Det inrättades 1884 och blev mönsterbildande för liknande anstalter i hela Sverige. Malmö internat hade som uttalat syfte att

² Magdalenahemmen var flickanstalter som inrättades i västvärlden i mitten av 1800-talet, ett slags asyl för tonåriga prostituerade. Magdalena-hemmet inrättades av Ersta diakonin i Stockholm 1855 och detta hem fick sedan sin fortsättning i Viebäck-anstalten utanför Nässjö som startade som statlig uppfostringsanstalt 1908.

rädda barnen från föräldrar, syskon och kamrater med negativt inflytande, och styrelsen föredrog därför att skicka de unga vidare till fosterhem efter avslutad internatstid. Föräldrarna tvingades avsäga sig målsmannaskapet och kontakt uppmuntrades inte – tvärtom önskade man ingen kontakt alls eftersom de fattiga föräldrarna sågs som skuld till barnens vanart.

Varför denna avskiljning och differentiering? Jo, för att fattiga barn störde undervisningen och därmed hindrades utvecklingen av skolan som en ”folk”-skola, en skola för alla, där även de högre klassernas barn kunde gå. I dag har vi s.k. skolhem i regi av Statens institutionsstyrelse för de barn som inte den normala skolan anser sig kunna hantera.

Nära associerat med detta tema finns andra, lika grundläggande moraliska föreställningar. *Räddningstanken*, är en sådan grundläggande skyddsprincip som var styrande när samhällets barnavård inrättades, och som innebar att barnen skulle räddas och skyddas från föräldrarna och andra skadliga inflytande i samhället, och räddas till något ”bättre”. Denna goda vilja och dess moraliska anspråk var vad som legitimerade placeringen av den unge i en anstalt både politiskt och rättsligt vid den tiden. Men trots ett flertal lagändringar sedan dess tycks det i stort sett vara samma föreställning som underbygger dagens praktik.

Anstalten, som social institution, står som modell för det goda alternativet. Den utgör bilden av det goda hemmet och den goda uppfostran. Anstalten ställs i föräldrarnas ställe (in loco parentis) och antas på egen hand kunna åstadkomma en god uppfostran av den unge – särskilt om det kombineras med en tvångsplacering (se t.ex. Kumlien 1997, Thuen 2002). Föreställningar som dessa – materialiserade i arbetet med barnavårdslagtiftningsarbetet i Norge (Dahl 1992), och erfarenheterna från barnavårdsanstalter som Råby räddningsinstitut och skolinternaten, blev underlag för det kommittéarbete som 1902 ledde till Sveriges första barnavårdslag.

Mitt antagande är att sekelgamla föreställningar som dessa med rötter i fattigvården i stor utsträckning lever kvar inom det sociala arbetet, i det för-

dolda, trots alla försök att utveckla moderna lagar, organisationer och behandlingsmetoder.

Dagens uppfostringsanstalt

Kritik har riktats mot uppfostringsanstalter i Norden sedan de började inrättas mer systematiskt under andra hälften av 1800-talet och kring sekelskiftet 1900. Kritiken har gällt anstaltsskandaler i form av övervåld från personalens sida och en uttalad rättslöshet för de intagna ungdomarna. Kritiken har också riktats mot att institutionerna snarare hämmar än främjar en resocialisering av de unga och att återfall i brottslighet och missbruk varit omfattande. Ungdomarnas egen kritik har handlat om bristen på hjälpanseter över huvud taget och en vardag som mest präglats av meningslös, långtråkig och obehaglig vård (Wiberg m.fl. 1976).

År 1989 formulerade jag en forskningsansökan som inriktade sig på en kvalitativ studie av ”§12-vårdens villkor och möjligheter”. Den följdes senare av en undersökning av hur det gått senare i livet för de ungdomar som varit intagna på Råby ungdomshem (och ett historiskt inriktat projekt om ”Behandlingsbegreppet i teori och praktik”). Frågan vi ställde i vårt projekt var om denna kritik kunde vara relevant för dagens s.k. särskilda ungdomshem? Vi började därför undersöka det arbete som bedrevs på Råby, landets äldsta ungdomsanstalt, hur detta arbete uppfattades av personalen och de unga själva, och hur det gått för de utskrivna ungdomarna. I undersökningen förmedlas bl.a. ungdomarnas egen bild av samhällsingripandet, tiden på behandlingsinstitutionen och deras nuvarande livssituation. Även om bilden ibland är motsägelsefull och ambivalent är det i huvudsak en mycket kritisk bild de ger av samhällsingripandet och den behandling de fick.

Resultatet visade att i hela gruppen var det cirka trettio procent som klarat sig bra eller ganska bra och sjuttio procent som klarat sig dåligt eller mycket dåligt – allt enligt kriterier om avbruten brottslig och missbrukande verksamhet och hyfsad förmåga att klara sig själv i samhället. För pojkgruppen var siffrorna än mer alarmerande. För

drygt tjugo procent hade det gått bra och för hela åttio procent har det gått illa. Men frågor om vårdens resultat var inget huvudnummer i undersökningen utan mitt intresse gällde främst en teoretisk förståelse av varför behandlingen såg ut som den gjorde, varför den fortsatte decennium efter decennium utan synbara framgångar, och varför effekten av vården blev som den blev.

Det administrativa tvånget och den obestämda behandlingstiden i anstalt motiverades för över hundra år sedan med att den unge fick förmånen av en god uppfostran och behandling av staten och en sådan förmån skall naturligtvis inte begränsas av fasta tidrymder, som ett straff, utan pågå tills den unge är färdigbehandlad eller färdiguppfostrad.

I vår undersökning framkom det klart att tvånget, inlåsningen och den obestämda placeringstiden inte uppfattades som en förmån, utan tvärtom upplevdes starkt plågsamt av de unga. Detta var faktorer som emellertid inte fullt ut tycktes vara klara för personalen och inte heller vilken betydelse det hade för de negativa behandlingseffekterna. Ungdomarna förstod och accepterade i och för sig omhändertagandet och placeringen som en konsekvens av det egna handlandet, men de förstod inte alls syftet med behandlingen på institutionen. Några av ungdomarna grubblade i årtal över vad syftet egentligen var med det frihetsberövande de hade utsatts för. Effekten av detta obehag blev bl.a. ett strategiskt behandlingsmotstånd från ungdomarna i form av individuella överlevnadsstrategier som skyddade dem mot personalens påverkansförsök: strategisk skötsamhet, aggressivt förnekande, isolering och kolonisering. Sådana strategier är välkända från tidigare forskning om anstalter t.ex. i sociologen Erving Goffmans studie ”Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor” från 1973.

Anstalten och dess symboliska innebörd av isolering från övriga samhället var den andra huvudorsaken till de negativa effekterna. Anstalten (institutionen, eller ”hemmet”, i nutida språkbruk) är platsen dit omhändertagna pojkar och flickor transporteras och läses in och där boten, uppfostran och socialiseringen tänks ske. Att anstalterna ofta ligger utanför samhället är just för att det inte

bara handlar om en konkret uteslutning och isolering, utan av något som i symbolisk mening skall förvisas till andra sidan gränsen för det som uppfattas som normalt i samhället.

Anstalten fungerar sedan som ett slags konstgjord, imiterad verklighet, ett hem och en familj där barnen kan uppfostras, och lära sig bli som andra normala ungdomar. Men samtidigt är den ett hem som på alla punkter avviker från vad vi i normalt språkbruk kallar en familj eller ett hem (Levin 1998).³ Anpassningen blir till anstaltens verklighet och inte samhällets verklighet. I en sådan tankemodell för behandling förväntas placeringen i sig vara ”behandlingen”. Placeringen i en sådan anstalt är sig själv nog; när den unge är placerad är han placerad, och syftet är därmed uppnått. Några särskilda vetenskapliga pedagogiska metoder eller uppföljningsundersökningar av resultat behövs inte. Problemen för de som placerar blir då mest hur man skall få den unge på plats, och sedan förväntas anstalten sköta den s.k. ”behandlingen”. Och vad det är finns det delade meningar om. Mångtydigheten i begreppet är själva poängen – det är dess mångskiftande innebörd som bidrar till behandlingens legitimitet. Förväntningar på den s.k. behandlingen kan variera starkt beroende på vem som talar. Det kan gälla förväntningar om att ungdomarna skall straffas och lära sig veta hut, eller att de skall skyddas från en omild omvärld, eller att de skall få professionell hjälp så att de botas från sin kriminalitet eller narkomani, eller att de får uppfostran som leder till ”normalt” beteende. Om det är så behandling skall uppfattas så räcker det att undersöka om det finns tillräckligt med institutioner och sängar, om det går fort och smidigt att placera de unga och om de administrativa rutinerna fungerar som de skall. Då behövs inga utvärderingar av behandlingseffekter.

En tredje mekanism som bidrar till de negativa behandlingseffekterna är den internkultur som uppstår bland de intagna när de placeras under tvång i låsta anstalter. Denna organisering visade sig vara mer eller mindre dold för personalen och

³ Se vidare t.ex. Street, Vinter & Perrow 1966, Goffman 1973, Foucault 1987, Bergmark & Oscarsson 1992.

bidrog till en hierarkisk gruppering där de äldsta och mest erfarna ungdomarna utövade negativt inflytande över de yngre och nyanlända. Här skedde en utbildning i det narkomana och kriminella hantverket som de intagna tvingades förhålla sig till och i många fall att anpassa sig till, ett välkänt fenomen inom all behandlingsforskning (se t.ex. Gresham Sykes (1958) *The society of captives: A study of maximum security prisons*).

I dag införs i stor utsträckning moderna vetenskapliga pedagogiska påverkansmetoder, som baseras på kognitiva och inlärningspsykologiska teorier, i en sådan kontext. Inom ramen för anstalts-teorin som tankemodell är det å ena sidan lätt eftersom den just koncentrerar sig till de ungas beteende på institutionen. Men det kan bli ett moraliskt problem om behandlingen reduceras till en träning i korrekta beteenden i anstaltsmiljön, ett beteende som upprätthålls genom yttre kontroll i en tvångskontext och vars effekter ofta avklingar så snart den yttre kontrollen upphör.⁴

Ny behandlingsforskning

Låt mig nu kort få lyfta fram några intressanta resultat från två andra nyss genomförda undersökningar på samma tema – en från Estland och en från England – som båda visar att forskningsresultat som dessa långt ifrån är unika.

Judit Strömpl, estländsk forskare i socialt arbete, har nyligen kommit med en fascinerande avhandling om slutenvård i anstalt för flickor (2002). Hon undersökte hur personalen mötte flickornas hjälpbehov, vad behandlingen bestod av, vilka metoder personalen använde och hur flickorna blev hjälpta.

Det viktigaste budskap som förmedlades till flickorna i termer av vård och skydd var underordning och anpassning till skolans regler; följ skolans regler och lyd personalen, var huvudbudskapet (2002:231). Eftersom personalen inte var professionellt utbildade, blev den pedagogiska metoden (här som på andra ställen): gör som du gör med

dina egna barn. De professionella relationerna ersattes med (retorik om) familjerelationer där de intagna betraktades som okunniga och oansvariga barn. Föräldrarna ansågs vara orsaken till dessa brister hos flickorna.

Strömpls slutsatser blev att det fanns ett officiellt mål som hette resocialisering, men som ingen trodde på, eftersom flickorna inte hade några reella chanser att konkurrera om arbete efter skolvistelsen. Det syfte som fanns kvar var att det handlade om isolering från samhället och inget annat.

Varför? Därför att samhället inte är redo att inkludera dem. De insatser som personalen gör är precis så lite omfattande och så utformade att de fungerar för att hålla besvärliga och bekymrade flickor isolerade i en anstalt borta från samhället. Isolering är målet i sig och några tankar på resultat, effekter och vad som händer efter vistelsen finns helt enkelt inte. Förhoppningen är att något magiskt skall hända under tiden. Att puberteten blåser över, att de kriminella vännerna försvinner, att ett mirakel händer med de våldsamma eller missbrukande föräldrarna så att de förändras o.s.v. Personalens främsta roll är att lösa problemet hur de skall hantera flickorna under tiden de är isolerade på anstalten.

Teresa O'Neil, lärare vid the School for policy studies vid universitetet i Bristol, England, har nyligen publicerat en omfattande studie av pojkar och flickor som placerats i läsbara institutioner utifrån, dels social barnavårdslagstiftning, dels genom dom som en rättslig påföljd. Studien genomfördes 1996–97 vid sex kommunala läsbara enheter. Trettio ungdomar av olika kön och etniskt ursprung intervjuades liksom 25 socialsekreterare och ett 60-tal behandlare vid de läsbara enheterna.

Personalen på anstalterna ansåg främst att de utnyttjades av socialarbetarna som ett hot mot de unga – vilket också skapade konflikter mellan institution och den kommunala barnvården. För det andra ansåg de att ungdomarna ofta placerades mest på grund av brist på kommunala resurser och i brist på uppslag vad socialtjänsten annars skulle göra. De uppfattade de låsta institutionerna som ”den sista tillväxtindustrin i landet”, en situation där efterfrågan styrdes av tillgången och där nya

4 | Bullock, Little & Millham 1998, O'Neill 2001, Rutter, Giller & Hagell 1998, s. 364.

bäddar omedelbart fylldes för att socialtjänsten ville bli av med ytterligare ett problem. Genom att de läsbara enheterna inte riktigt tillhörde den kommunala barnvården fanns en ständig misstro dem emellan. Syftet med de egna institutionerna beskrevs som att beröva de unga deras frihet och alltmer blev de ett slags förvaringsanstalter och inte mer. Andra ansåg att denna isolering och övervakning var nödvändig för att skapa konstruktiva relationer till de unga och för att skydda dem mot sig själv och omgivningen.

Ett sådant skydds syfte blev svår förståeligt för de unga eftersom institutionen i sig snarast gav uttryck för ren övervakning och kontroll: låsta dörrar, personal med synbara nyckelknippor, höga staket, inlåsning på rummen under natten o.s.v. Ungdomarna själva upplevde t.ex. den mobbing som ofta uppstår inom anstaltskulturen som ett allvarligt problem, men detta sågs inte som särskilt allvarligt eller ofta förekommande av personalen. Andra såg det som något som tillhörde systemet och som de unga fick lära sig hantera.

När det gällde s.k. behandlingsplaner fanns ett tydligt glapp mellan teori och praktik: antingen använde man samma standardplan för alla eller så hade man individuella planer men samma behandling för alla. Varför då? Ja ett viktigt skäl var den obestämda placeringstiden som förhindrade meningsfull planering, ett annat skäl var att man alltid tvingades arbeta med ungdomarna som grupp, ett tredje skäl var att man över huvud taget inte läste de andra ungdomarnas behandlingsplaner.

Socialsekreterarna

Socialsekreterarna talade allmänt om bristen på institutionsresurser av god kvalitet för ungdomar och detta tillsammans med bristande ekonomiska resurser ledde till att ungdomar blev felplacerade och till sammanbrott i placeringar. Omplaceringar försvårade läget för de unga och när det blev en kris kom läsbara institutioner till användning. Tiden på institutionen användes dock sällan till att finna ett hållbart långsiktigt alternativ och ungdomarna placerades åter i liknande miljöer som de kom ifrån.

En andra punkt var att placeringarna främst tjänade syftet att förhindra negativ massmediauppmärksamhet och kritik för bristande handläggning. Detta förstärktes av trycket från andra yrkesgrupper, t.ex. personal på institutioner, fosterföräldrar etc., som inte längre kunde hantera de unga. Tryck fanns också från hem och skola om att ”göra någonting”. I korthet var det främst det yttre trycket på socialarbetaren som motiverade placeringen – inte bedömningen av den unges skyddsbehov eller vårdbehov.

Placeringen i låst institution sågs ofta som en sista utväg när det gällde ungdomar som uppvisade oacceptabelt eller farligt beteende. Socialsekreterarna använde i många fall hotet om institutionsplacering inför de unga och talade sällan om vart de egentligen skulle när de blev hämtade för placering. Sammantaget uppfattades alltså placeringen närmast som ett straff av de unga och inte som en möjlighet till hjälp med sina problem.

Socialsekreterarnas syn på placeringen var att den bidrog med mycket lite utöver förvaring och kontroll, att institutionerna upplevdes som slutna inför omvärlden (dvs. i kontakten med socialtjänsten). Synen på institutionspersonalen inkluderade svårigheter att få veta vad som egentligen pågick med de unga under institutionsvistelsen, bristande kompetens och utbildning hos personalen, liksom ovilja att engagera andra professionella grupper.

Personalen på institutionerna klagade över bristande planering från socialtjänsten inför utskrivningen och socialtjänsten klagade över bristande intresse från institutionspersonalen inför utskrivningen. Svårigheter fanns för socialtjänstemännen att finansiera uppföljande vård i kommunen. Detta i sin tur gjorde placeringstiden på institutionen svårplanerad och frustrerande för de unga: utskrivningen blev mest osäkerhet och bristande möjligheter till förberedelse. Dessa svårigheter ledde ibland till ansökan om fortsatt vård på institutionen under ytterligare en period.

De ungdomar som placerats via domstol ansågs ha dragit nytta av placeringen, men detta gällde inte de administrativa placeringarna. Många uttryckte oro över om de vinster som gjorts kunde bibehållas efter placeringen. Några ansåg att vinst-

erna främst var den säkerhet och skydd från skada som trots allt uppnått i förhållande till omvärlden under placeringen, andra ansåg att ingenting uppnått mer än en kort tids trygghet för de unga, lite andrum för socialarbetarna och – i vissa fall – ytterligare försämrade villkor för de unga.

Ungdomarna själva

Ungdomarna själva ansåg generellt att de inte fått tillräcklig information om sin placering och att det blivit hotande med förlusten av frihet samtidigt som det presenterats som något bra för dem. De som dömts till vård uppfattade alla placeringen som ett straff – men de var mindre klara över vad nytta placeringen skulle få för dem. Även de administrativt placerade betraktade först och främst placeringen som ett straff. De talade också om bristen på framtidsplanering och den osäkra tiden för placeringen – särskilt nedslagna blev de av ständiga förlängningar (jfr. Palm, 2003).

Relationerna till de andra ungdomarna blev ytliga eftersom ingen visste hur länge de skulle vara där och därför skyddade de sig mot djupare relationer. Ungdomarna mobbade varandra – något som underskattades i betydelse av personalen.

Ungdomarnas vårdbehov var ett av de uppgivna motiven för placeringarna, men dessa behov möttes nästan inte alls i de låsta institutionerna. Undersökningen visade också att terapeutiska insatser i sig själv inte ledde till något eftersom kontexten inte skapade någon miljö för ett sådant arbete. Kontaktpersonerna som behandlare lyftes fram av institutionen, men dessa sågs med stor misstro av ungdomarna själva. Även om det fanns en terapeutisk och behandlande retorik saknades själva praktiken – handlingen bakom orden. Orsakerna till det låg i konflikten mellan de vårdande och kontrollerande syftena.

Slutsatsen blev att insatserna i institution varit dyra och meningslösa och inte uppnådde någonting. För många ungdomar blev det inte ens det, utan ledde till ännu fler skador och ökade svårigheter i livet. O'Neill menar att placering under kort tid i låst institution enbart kan försvaras om

den används som bas för planerade, terapeutiska insatser som innebär reell förändring i de ungas livssituation (2001:261). Anstalten är aldrig en ”lösning”, utan en tillfällig möjlighet för planering av meningsfulla insatser.

Vad kan vi göra enligt forskningen?

De engelska forskarna Roger Bullock, Michel Little & Spencer Millham (1998) har publicerat resultat av en mångårig longitudinell studie av mycket svårhanterliga ungdomar som varit föremål för behandling i låsbara anstalter, s.k. secure treatment units, och Youth treatment centres – totalt drygt 200 ungdomar.⁵ Studien motiverades bl.a. av den ständiga frågan om hur det kan vara att vi använder specialiserade insatser som kostar över en miljon kronor om året per ungdom, utan att veta vad dessa åtgärder ger för resultat.

Vad fann de då?

För det första – att kontrasten mellan institutionsbehandlingen och eftervården är remarkabel. Miljoner kronor investeras i institutionsvården av socialtjänsten, men mycket lite efter detta, ibland inte ens insatser av en enda socialarbetare.

För det andra – en remarkabel kontrast mellan den utveckling som sker med de unga och bristen på utveckling för resten av familjen och i den unges hemmaomgivning. Mycket mer skulle kunna göras för att dra in släktingar och föräldrar i behandlingsprocessen och att länka samman insatser i institution och hemmiljö medan den unge är på institutionen. Åtminstone måste tiden i institution användas till att lära dem att hantera de svårigheter som bidragit till att problem uppstod i första ledet! Och detta är centralt eftersom de unga i stor utsträckning förr eller senare återvänder hem eller återupptar kontakten.

5 | Se Bullock, Little & Millham (1998) Secure treatment outcomes. The care careers of very difficult adolescents. Se också t.ex. Hagelin & Levin (1988) och O'Neill (2001).

För det tredje – eftersom de unga är missgynnade på olika sätt jämfört med sina kamrater och oftast återvänder till en oförändrat konfliktfylld hemmiljö, är det än viktigare att stärka de unga utbildningsmässigt och öka deras möjligheter att konkurrera på arbetsmarknaden. I studien var det enbart åtta av de 204 som vid uppföljningen hade fått och behållit ett någorlunda kvalificerat arbete! Studien rymmer betydligt mer än så, men detta är några av huvudfynden.

Misslyckandet blir efter en sådan analys inte institutionens eller socialtjänstens eller barnpsykiatris eller skolans, utan en konsekvens av ett samspel – eller ett bristande samspel, mellan barnvårdens organisationer – inom och utom barnvårdsfältet.

Samtidigt finns en bister ekonomisk realitet som försvårar arbetet inom den kommunala barnvården. Resursbrist, dyra dygnsvårdskostnader och dålig kommunal ekonomi ger mycket ansträngda villkor för kommunernas barnvårdsarbete. Få sökande till tjänsterna om ens några och tungt arbete p.g.a. hög personalomsättning, sjukskrivningar etc. Få erfarna socialarbetare och allt svårare ärenden och ärendefördelningssystem som hindrar kunskapsackumulering är andra bidragande orsaker. En annan hindrande faktor på samhällsnivå kan vara frånvaron av en lagmässigt reglerad social barnvård. Sedan socialtjänstlagens införande och organisatoriska förändringar som stadsdelsnämnder m.m. har helt enkelt kunskapsområdet ”social barnvård” sakta försvunnit. Troligen är Sverige och Danmark unika på detta område just genom att det saknas en sammanhållen barnvårdslag. Organisationer som CUS (Centrum för utvärdering av socialt arbete) har genom sitt arbete delvis inneburit ett återupprättande av barnvården som kunskapsområde, men med avsaknaden av ett lagmässigt definierat område, saknas en viktig beståndsdel för en kumulativ kunskapsuppbyggnad och vettig kommunal organisering.

Avslutning

De undersökningar jag redogjort för är helt orelaterade till varandra, de kommer från skilda kultu-

rer, skilda grader av levnadsstandard och ingen av forskarna har läst den andres skrifter. Ändå är det samma teman som kommer fram, beskrivningar av samma slags fenomen och ibland nästan uttryckta i samma ord av de unga själva. Dessa mekanismer tycks intimt relaterade till anstalten och behandlingstänkandet och dess effekter. Vi är alla delar av organisationer och nätverk som på olika sätt bidrar till att upprätthålla dessa ogenomskinliga mönster av ”behandling” under retoriskt tal om framsteg, metodutveckling och behandlingsframgångar, men med privata misstankar om att de enda effekter vi åstadkommer är att upprätthålla en samhällsordning som är ungefär den vi gemensamt vill ha – eller den som för tillfället går att uppnå. Är vi nöjda så här?

Om vi vill att de unga skall bli föremål för någon slags uppfostran, behandling eller rehabilitering som är hjälpsamt för dem själva och samhället, i reell mening, krävs att anstalten berövas sin faktiska och symboliska innebörd av hot, utslutning och isolering. Och det kan den aldrig åstadkomma på egen hand om inte de yttre villkoren för organisationen förändras radikalt. Men givet en sådan förändring och en utveckling av verksamheten till att bli något som allmänheten efterfrågar, en kompetensgivande skola och utbildning, en professionellt hjälpsamt narkomanvårdsbehandling, en asyl som skyddar flickor från övergrepp och utnyttjande så finns kanske en möjlighet. (Jfr. t.ex. erfarenheterna från det s.k. Highfieldsexperimentet i USA, dokumenterat av McCorkle, Elias & Bixby 1958 och Weeks 1958, 1970). Ungefär som förskola och åldringsvård, som brutit genom det gamla fattigvårdsskalet och blivit en allmänt uppskattad del av välfärdsapparaten (se Sunesson, 1990).

De viktigaste brottsavhållande och brottsskapande faktorerna ligger naturligtvis helt utanför behandlingens värld: i den ekonomiska politiken, bostadspolitiken, arbetsmarknadspolitiken o.s.v. Men med det sagt så måste vi ändå arbeta med metodutveckling och visst skall vi tillämpa de forskningsrön som finns om verk samma metoder, men med eftertanke och förnuft. Det jag förespråkar som en väg framåt är kanske mindre opportunt:

mer forskning som ger oss teorier och begrepp att förstå och förklara varför saker pågår som de gör och varför de är så svåra att förändra. ■■■■

Referenser

- Bergmark, Anders & Oscarsson, Lars (1992), Den terapeutiska intentionens gränser: Om imitationen av vardagen inom den institutionella missbrukarvården. *Socionomens forsknings supplement nr 1*, Socionomen 2, 1992, Del 2.
- Bullock, Roger; Little, Michael & Millham, Spencer (1998), *Secure treatment outcomes. The care careers of very difficult adolescents*. Dartington social research series. Aldershot. Aldgate.
- Dahl, Tove Stang (1992), *Barnevern og Samfunnsvern. Om stat, vitenskap og profesjoner under barnevernets oppkomst i Norge*. Oslo: Pax.
- Denvall & Jacobsson (red.) (1998), *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm. Norstedt juridik.
- Ericson, Kjersti (1996), *Forsømte eller forbryterske*. Barnevern og kriminalitetskontroll i etterkrigstida. Oslo: adNotam/Gyldendal.
- Femte årsberättelsen öfver Magdalena-hemmet i Stockholm (1860). Stockholm.
- Foucault, Michel (1987), *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv.
- Goffman, Erving (1973), *Totala institutioner. Fyra essäer om anstaltens sociala villkor*. Stockholm. Rabén & Sjögren.
- Granath, Sven (2002,) Påföljdssystemet för unga lagöverträdare 1980–2000. Förändrade reaktioner, förändrat samhälle eller förändrade brottslingar? Lic.avh. Kriminologiska institutionen. Stockholm.
- Hagelin, Kennet & Levin, Claes (1988), *Basenheten i Rosengård – en primärvårdsmodell för socialtjänsten*. Lund: Studentlitteratur.
- Kumlien, Mats (1997), *Uppfostran och straff. Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*. Rättshistoriskt bibliotek, 56:e bandet. Stockholm: Nerenius & Santerus.
- Levin, Claes (1996), Socialtjänsten och Minnesota-modellen – Ett samarbetsprojekt mellan människobehandlande organisationer. *Meddelanden från socialhögskolan 1996:1*, Lunds Universitet.
- Levin, Claes (1997), *Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94*. Forskningsrapport nr 2, 1997. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Levin, Claes (1998 a), *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Akad.avh. Lund. Arkiv.
- Levin, Claes & Nilsson, Gerry (1979), Utagerande barn och ungdomar. *Socialmedicinsk tidskrift*, 56, nr 7–8, s. 387–399.
- Levin, Sunesson & Swärd (1998 b), Behandling. I: Verner Denvall & Tord Jacobsson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. s. 177–192. Stockholm: Norstedt juridik.
- Mahood, Linda (1995), *Policing gender class and family*. Britain, 1850–1940. London. UCL press.
- McCorkle, Lloyd; Elias, Albert & Bixby, F. Lovell (1958), *The Highfields Story. An Experimental Treatment Project for Youthful Offenders*. New York: Henry Holt and Company.
- O’Neill, Teresa (2001), *Children in secure accommodation. A gendered exploration of locked institutional care for children in trouble*. London. Jessica Kingsley Publishers.
- Palm, Jessica (2003), *Ungdomarnas upplevelser av slutna ungdomsvård. En jämförelse med LVU-placeringar och fängelse*. Forskningsrapport nr 2, 2003. Stockholm: Statens institutionsstyrelse.
- Polsky, Howard W. (1962), *Cottage six. The social system of delinquent boys in residential treatment*. Malabar, FL: Robert E. Krieger.
- Pösö, Tarja (1991), Welfare for girls, justice for boys?: Treatment of troublesome youth in the finnish residential child welfare system. In: Annika Snare (ed.) *Youth, Crime and Justice. Scandinavian studies in criminology, vol 12, pp 99–120*. Oslo: Norwegian University press/The scandinavian research council for criminology.
- Pösö, Tarja (1996), Family as framework: gendered residential treatment of troublesome youth. *International Journal 96/1*, pp70–81.
- Rutter, Michael; Giller, Henri & Hagell, Ann (1998), *Antisocial behavior by young people*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Street, Vinter & Perrow (1966), *Organizations for treatment*. New York: The Free press.
- Strömpl, Judit (2002), *The K. School. Residential management of troublesome girls in transition time Estonia*. Academic dissertation. Electronic diss. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 215. www.uta.fi/laitokset/kirjasto/vaitokset/2002070
- Sunesson, Sune (1990), Utvärderingsperspektiv och organisationsanalys. Familjevården som del av socialtjänsten. I: *Sju perspektiv på barns och ungdoms levnadsförhållanden*. Stockholm. Socialstyrelsen.

- Thuen, Harald (2002), *I foreldrenes sted*. Oslo: Pax.
- Weeks, H. Ashley (1958), *Youthful offenders at Highfields*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Weeks, H. Ashley (1970), The Highfields project and its success. In Norman Johnston, Leonard Savitz & Marvin E. Wolfgang (Ed.). *The sociology of punishment and correction*. (2:nd ed.) N.Y.: Wiley.
- Wiberg, E. m.fl. (red.) (1976), *Pojkar i tvångsvård. Råbyundersökningen*. Stockholm: Prisma.